

Kerepesi úti régi temetőben gyűjtötték, ezeket ott is temették el végül a felszabadulás után. 1945. január 3. után a holttesteket már nem lehetett kivinni a gettóból. Néhányat a Klauzál téren és a gettó más részein temettek el, de a holttestek többségét a hitközség a Kazinczy utca 40. sz. alatti rituális fürdőépületébe gyűjtötték. Miután a kádak és a csarnokok megteltek, a holttesteket az épületek udvarain tárolták, továbbá a kórházak és a Zsidó Tanács székházának udvarain. A holttesteket fahasábokhoz hasonló rakásba halmozták több kiürített üzlethelyiségben, a Klauzál téren és a Dohány utcai zsinagóga udvarán.

Mikor a gettó január 18-án felszabadult, kb. 3000 temetetlen holttest volt az elkülönített területen. Mivel nem voltak szállítóeszközök, amelyekkel a holttesteket a zsidó temetőkbe lehetett volna vinni rituális temetésre, 2218 holttest több tömegsírba került a Dohány utcai nagy zsinagógával szomszédos Hősök Temploma körüli kertben. A Budapesten 1944-ben és 1945-ben a nyilasok túlkapásai következtében meghalt zsidók száma elérte a 17 000-et.¹¹⁵

Oktatás és vallási élet

Ezekben a sötét napokban a vallás némi vigaszt nyújtott az üldözött budapesti zsidóknak. A vallási élet viszonylag normális maradt a fővárosban 1944 júniusáig, amikor a zsidókat a csillagos házakba parancsolták. Később a vallási szertartásokat a szomszédos zsinagógákban és a csillagos házak óvóhelyein rendezték meg. A nem hívők is részt vettek a szertartásokon, hogy minél népesebb legyen a gyülekezet. Önkéntes rabbik és tanítók vallásoktatásban részesítették a gyerekeket, különösen a Bar Micvó-korúakat. Azonkívül előadásokat tartottak a Bibliából vagy a zsidó történelemből merített különféle témákról.

A gettó létrehozása nyomán a vallásos élet még intenzívebbé vált, részben a zsidók nagyobb lelki szükségletei, részben összezártságuk miatt. December 4-én a Zsidó Tanács néhány vezetője és néhány érdeklődő rabbi és tanár, köztük Kálmán Ödön rabbi, tanácskozást tartott, amelynek eredményeképpen rendszeressé tették a vallásos szertartásokat és oktatást. A gettóban lévő három zsinagóga közül az egyiket – a Kazinczy utcai ortodox zsinagógát – a németek bezárták. A másik kettőt – a Dohány utcai nagy zsinagógát és a Rumbach Sebestyén utcai zsinagógát – a nyilasok letartóztatott zsidók internálótáboraként használták. Ezeket fokozatosan kitarították, és megnyitották az istentiszteletek számára, melyeket azokra az órákra tűztek ki, amikor a zsidók elhagyhatták otthonaikat. A részvétel természetesen péntek estéken és szombat reggelenként volt a